

Türk dillərində cins kateqoriyasının olmamasının düşüncə və cəmiyyətə təsirləri

Dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, düşüncə tərzimizi formalaşdırır, mədəniyyətimizi əks etdirən və cəmiyyətimizin əsas sütunlarından biridir. Dillərin qrammatik quruluşu və xüsusiyyətləri, o dildə danışan insanların dünyagörüşünə və sosial normalarına təsir göstərir. Bu kontekstdə, türk dillərinin ən diqqətçəkən xüsusiyyətlərindən biri olan cins kateqoriyasının olmaması, linqvistik cəhətdən maraqlı olmaqla yanaşı, sosial və mədəni baxımdan da əhəmiyyətli nəticələrə səbəb olur.

Bu məqalədə türk dillərində cins kateqoriyasının olmamasının dil, düşüncə və cəmiyyət üzərindəki təsirlərini araşdıracağıq. Xüsusilə də bu xüsusiyyətin gender bərabərliyi anlayışının dildə və düşüncədə daha təbii şəkildə əks olunmasına necə səbəb olduğunu, müasir dünyada gender məsələlərinə həssas yanaşan cəmiyyətlərdə türkdilli insanların adaptasiyasını necə asanlaşdırdığını və türk dillərində insan və cəmiyyət haqqında daha neytral və bərabərhüquqlu düşüncə tərzinin formalaşmasına necə kömək etdiyini müzakirə edəcəyik.

Türk dilləri, Altay dil ailəsinə aid olan və geniş bir coğrafiyada danışılan dil qrupudur. Bu dil ailəsinə Türkiyə türkcəsi, Azərbaycan türkcəsi, özbək, qazax, qırğız, tatar və digər dillər daxildir. Türk dillərinin ən əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri, cins kateqoriyasının olmamasıdır.

Cins kateqoriyası, bir çox dünya dillərində mövcud olan və adları, əvəzlilikləri və bəzən də fəlləri müəyyən cins qruplarına (kişi cinsi, qadın cinsi, orta cins və s.) ayıran qrammatik bir kateqoriyadır. Məsələn, alman dilində “der” (kişi cinsi), “die” (qadın cinsi) və “das” (orta cins) artıqları vardır. İngilis dilində isə şəxs əvəzliliklərində “he” (o, kişi), “she” (o, qadın) və “it” (o, cansız əşyalar üçün) kimi fərqli formalar mövcuddur. Türk dillərində isə, belə bir ayırım yoxdur. Məsələn, Azərbaycan türkcəsində “o” əvəzliyi həm kişi, həm qadın, həm də cansız əşyalar üçün istifadə olunur. Bu xüsusiyyət, türk dillərini bir çox Hind-Avropa dillərindən fərqləndirir və dil istifadəçilərinə daha neytral bir ifadə imkanı verir.

Cins kateqoriyasının olmamasının dilə və düşüncəyə təsiri. Dilçilik sahəsində aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dilin qrammatik quruluşu insanların düşüncə tərzinə və dünyagörüşünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu baxımdan, türk dillərində cins kateqoriyasının olmaması dil istifadəçilərinin gender və cinsiyyət haqqında düşüncələrini formalaşdırmaqda mühüm rol oynayır. Bəs bu hansı formalarda təzahür edir?

1. Neytral ifadə tərz: Cins kateqoriyasının olmaması türk dillərində danışanların insanlar və əşyalar haqqında danışarkən daha neytral bir dil istifadə etməsinə imkan verir. Bu, gender stereotiplərinin dildə təkrarlanmasının qarşısını alır və daha inklüziv bir ünsiyyət mühiti yaradır.

2. Cinsi ayrı-seçkililiyin azalması: Dildə cins kateqoriyasının olmaması insanların cinsiyyətə əsaslanan ayrıseçkilik etmə ehtimalını azaldır. Məsələn, peşə adlarında və vəzifə titullarında cins fərqi olmadığı üçün, “həkim”, “müəllim”, “mühəndis” kimi sözlər həm kişilər, həm də qadınlar üçün eyni şəkildə istifadə olunur.

3. Gender rollarının yumşalması: Cins kateqoriyasının olmaması, ənənəvi gender rollarının dildə və düşüncədə daha az vurğulanmasına səbəb olur. Bu, cəmiyyətdə gender rollarının daha çevik və dəyişkən ola bilməsinə imkan yaradır.

4. Düşüncədə bərabərlik: Dildə cins fərqlərinin olmaması, insanların bərabərlik anlayışını daha təbii şəkildə mənimsəməsinə kömək edir. Bu, cəmiyyətdə gender bərabərliyi ideyasının daha asanlıqla qəbul edilməsinə və yayılmasına səbəb ola bilər.

5. Uşaqların tərbiyəsində bərabərlik: Uşaqlar dili öyrənərkən, cins fərqləri ilə qarşılaşırlar. Bu, onların dünyagörüşünün daha bərabər və ayrı-seçkilikdən uzaq formalaşmasına kömək edir.

Müasir dünyada adaptasiya: Türkdilli insanların üstünlükləri. Müasir dünyada gender məsələlərinə həssaslıq getdikcə artır və bir çox cəmiyyət bu istiqamətdə dəyişikliklər edir. Bu kontekstdə türkdilli insanların öz dillərinin xüsusiyyətləri sayəsində müəyyən üstünlüklərə sahib olduğunu söyləmək olar:

♦ **Daha asan adaptasiya:** Türkdilli insanlar, gender bərabərliyinə həssas olan cəmiyyətlərdə daha asan adaptasiya ola bilərlər. Çünki onların dil və düşüncə strukturları artıq bu anlayışa uyğundur.

♦ **İş mühitində üstünlük:** Beynəlxalq şirkətlərdə və çoxmədəniyyətli iş mühitlərində gender həssaslığı getdikcə daha çox əhəmiyyət qazanır. Türkdilli insanlar öz dillərinin xüsusiyyətləri sayəsində bu mühitlərə daha asan uyğunlaşa bilərlər.

♦ **Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə üstünlük:** Türkdilli insanlar fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla ünsiyyət qurarkən, gender məsələlərində daha həssas və inklüziv ola bilərlər və s.

Türk dillərində neytral və bərabərhüquqlu düşüncə tərzinin formalaşması. Türk dillərində cins kateqoriyasının olmaması insan və cəmiyyət haqqında daha neytral və bərabərhüquqlu bir düşüncə tərzinin yaranmasına kömək edir:

1. Fərdlərin qiymətləndirilməsində neytrallıq:

İnsanlar haqqında danışarkən və ya düşünərkən, cinsiyyət avtomatik olaraq vurğulanmır. Bu, fərdlərin cinsiyyətə görə deyil, öz xüsusiyyətləri və bacarıqları əsasında qiymətləndirilməsinə imkan yaradır.

2. Liderlik və avtoritet anlayışında bərabərlik:

Rəhbər vəzifələr və avtoritet mövqeləri haqqında danışarkən cins fərqi olmadığı üçün bu mövqelərin həm kişilər, həm də qadınlar tərəfindən tutula biləcəyi fikri daha təbii qəbul edilir.

3. Ailə və cəmiyyət rollarında çeviklik:

Ailə və cəmiyyət daxilindəki rollar haqqında danışarkən cins fərqi olmaması bu rolların daha çevik və dəyişkən ola biləcəyi fikrini təşviq edir.

4. Emosional ifadədə azadlıq:

Dildə emosiyaların ifadəsində cins fərqi olmaması, insanların öz hisslərini daha sərbəst ifadə etməsinə imkan verir.

Türk dillərində cins kateqoriyasının olmaması bir çox üstünlüklərə malik olsa da, müəyyən çətinliklər də yaradır:

♦ **Tərcümə problemləri:** Cins kateqoriyası olan dillərdən tərcümə edərkən, bəzən məna itkiləri və ya yanlış anlaşılmalara ola bilər. Bu problemi həll etmək üçün kontekstə uyğun tərcümə metodları və açıqlamalar istifadə edilə bilər.

♦ **Beynəlxalq kommunikasiyada çətinliklər:**

Türkdilli insanlar cins kateqoriyası olan dilləri öyrənərkən və ya istifadə edərkən çətinliklərlə qarşılaşa bilərlər. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün xarici dil tədrisi zamanı cins kateqoriyasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

♦ **Bəzi hallarda spesifikliyin olmaması:**

Nadir hallarda cinsiyyətə vurğulamaq lazım olduqda, türk dillərində bunu etmək üçün əlavə sözlər və ya ifadələr istifadə etmək lazım gələ bilər. Bu, dilin təbiiliyini pozmaq şərtilə, kontekstə uyğun şəkildə edilməlidir.

Qarşılaşan çətinliklərə rəğmən türk dillərində cins kateqoriyasının olmaması bu dillərdə danışan cəmiyyətlər üçün unikal bir xüsusiyyət və əhəmiyyətli bir üstünlükdür. Bu xüsusiyyət dilin istifadəsindən tutmuş düşüncə tərzinin formalaşmasına qədər geniş bir spektrdə təsir göstərir.

Gender bərabərliyi anlayışının dildə və düşüncədə daha təbii şəkildə əks olunması, müasir dünyada gender məsələlərinə həssas yanaşan cəmiyyətlərə daha asan adaptasiya və daha neytral və bərabərhüquqlu düşüncə tərzinin formalaşması – bütün bunlar türk dillərinin bu xüsusiyyətinin nəticələridir.

Nəticə olaraq, türk dillərində cins kateqoriyasının olmaması, bu dillərdə danışan cəmiyyətlər üçün həm bir üstünlük, həm də məsuliyyətdir. Bu xüsusiyyətin üstünlüklərindən maksimum faydalanmaq türkdilli cəmiyyətlərin gələcək inkişafı və qlobal inteqrasiyası üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

Günay ƏKBƏROVA,
Elm və Təhsil Nazirliyi yanında
İctimai Şuranın katibi,
Zəngilan rayonu 33 nömrəli tam orta məktəbin ingilis dili müəllimi